

Teresa DURAN I ARMENGOL
 Escriptora i llicenciada en Pedagogia

La diferència que ens iguala

ots som iguals perquè tots som diferents. La literatura, com a manifestació de la cultura, és una de les millors vies per observar, comprendre i estudiar la dinàmica de les diferències humanes. I per aprendre a conviure-hi. En obrir un llibre, obrim també la nostra ment a altres mons, altres éssers, altres temps. I la pràctica de la lectura pot multiplicar les seves possibilitats comunicacionals sense limitacions de cap mena, si som amatents al que implicaria una educació lectora»

Darrerament, entre els àmbits socials i pedagògics, va adquirint un relleu significatiu l'educació per la tolerància i la integració multiracial. Com que, cada cop més, la literatura per a infants i joves és analitzada preferentment - que hagi o no hagi de ser així és una altra qüestió- des de l'angle educatiu, no ens ha de sobtar que hom busqui entre aquests llibres els elements per combatre postures, individuals o col·lectives, que puguin arribar a esdevenir racistes i intolerants. El dret internacional remarca prou bé que tots som iguals, i que no és pertinent cap discriminació per raó de sexe, raça o religió. Així és la llei: ens iguala en drets, però aquesta igualtat de drets no vol dir, ai las!, que hi hagi, de manera natural, igualtat de condicions ni d'aptituds. Qualsevol pare o educador ho sap, això, perquè ho pateix diàriament. I no ens hem d'amagar del desig utòpic que a vegades sotragueja el nostre cervellet: «Si el meu fill fos com aquell!», «Si tots els alumnes fossin iguals!»... Perquè les idees són així: llampurnegen un instant i s'esvaeixen. Prou conscients som, amb els ulls de la raó, de l'horror de la uniformitat. Iguals en drets, però ben diferents en anhels, en aspiracions, en preferències, en cultura...

LA CULTURA FA LA DIFERÈNCIA

Justament, és en l'àmbit de la cultura en què més bé es manifesta aquesta fugida conscient de l'uniformisme, de la monotonia. Dinàmicament, a un corrent en sorgeix i se n'hi contraposa un altre; a un film, un poema; a una música, una dansa; a una escultura, una fotografia; a una manifestació local, una d'universal... Això és el que busquen els lectors de bon de veres, i per aquí comencen els autors

de la literatura infantil. Efectivament, el primer objectiu d'un autor per a infants és la recerca dels elements que singularitzaran el protagonista. Gairebé tots els primers capítols i gairebé totes les portades consisteixen a mostrar aquest tret diferenciador (hi ha algunes obres estereotipades, però com que aquestes no mereixerien el digníssim nom de literatura, les deixarem de banda). La singular arribada d'un nen petit i negre dins d'una capsa de sabates enviada per correu és l'inici de la fantàstica aventura de *Jim Boto i Lluç el maquinista* i de l'espantant presa de contacte amb el seu protagonista. L'entrada de *Pippi Langstrum* en escena és l'entrada d'algú tan completament insòlit que camina de cul enrere. Els plors d'un que no aconsegueix enganxar-se amb sabó la pròpia ombra a la planta dels peus és tota una revelació de quina mena de minyó és *Peter Pan*. I així successivament, els grans herois de la literatura infantil són, simultàniament, perfils únics de les mil i una diferències que la infantesa presenta: *Pi-notxo, Nils Holgerson, Matilda, el petit Nicolas, el petit Príncep, en Joan Barroer, Lau, Margarida...* No serien herois si no fossin diferents. I és per la seva diferència que el seu món -context i aventures- ens apassiona com a lectors. Aquest crec que és un punt de partida important, per a un educador, a l'hora de treballar la diferència a classe. N'hi ha prou de constatar quants amics de paper diferents coneixem, i de debatre per què són diferents. Potser en aquesta segona part del debat és on descobrirem que la diferència ens iguala. Perquè, als nostres ulls de lector, ells es mostren diferents de la rutina, diferents de l'uniforme, diferents de la norma, desitjaríem ser com ells, viure el que ells viuen, passar per on ells passen (però si tots ho féssim, tots esdevindríem altre cop iguals, i el món de la pluralitat d'opcions desapareixeria per donar pas a una monòtona i repetitiva vida comuna). Ens cal, doncs, cultivar el món de la diferència, no el de la igualtat; el món de l'excepcionalitat, no el de la normativa; el món de l'imprevisible, no el món de l'habitual; el món de les mil opcions, no el de la via única. En una paraula: el difícil món educatiu de la transgressió. Una transgressió no vol dir una agressió, només vol dir que la norma que regeix les nostres vides de cada dia pot no ser universal. Un exemple: quan jo era petita a casa meva s'esmorzava

dolç i es berenava salat. Un dia vaig anar a dormir a casa dels oncles. I per esmorzar em van donar pa amb tomàquet i fuet. Quina revelació! Vaig tornar a casa botant de sorpresa mal continguda: «Mare, saps què? A casa la tia, a l'hora d'esmorzar, berenen!». Tot es podia capgirar i no passava res de dolent

ALTRES ÀMBITS, ALTRES CULTURES

Aquesta descoberta va tenir continuïtat després en moltes de les meves primeres grans lectures: ni les visites que he fet de gran a Anglaterra m'han explicat més coses del tarannà britànic que les *Aventuras de Guillermo Brown* i la seva metòdica hora del te; ni una, per mi encara desconeguda, Dinamarca em farà oblidar el que en sé gràcies a *Bibi*; ni puc passejar per Roma sense pensar en Rodari i el seu autobús núm. 75. Sé d'una escola on van posar en comú aquesta mena de descobertes. Van penjar un gran mapa a la paret de la biblioteca, i hi anaven col·locant, durant tot el curs, amb una agulla de cap, sobrets que contenien el títol i la ressenya dels llibres i, sobretot, les anècdotes llegides pels nois i noies en què es parlava de tal o tal altre país. Anglaterra aviat va estar tan atapeïda que ni se la veia; França, Alemanya, Suècia, Estats Units, Canadà, feien prou patxoca de gallarets, però, quina ràbia! ni un mal conte que els permetés conèixer Bulgària, Zaire, Iemen... El món de l'edició es presenta així, sembla fet per conèixer món... però no tot! Aleshores, què fer-hi? Aprofitar els reportatges que surten a vegades a les revistes i als dominicals dels diaris? Recórrer a títols de pel·lícules de vídeo? Posar titulars de premsa? I com ubicar correctament els sobrets dels més menuts, que també hi volien ser, en aquesta aventura de córrer món, i llegien coses que passaven dins un il·localitzable cau de ratolins, una poc precisa bassa d'ànecs, una desconeguda terra de fades i gegants...? Malgrat tots aquests inconvenients —que quan van començar l'aventura no sospitaven—, opino que de l'experiència del mapa cal fer un balanç positiu: per mitjà de la lectura coneixem altres vivències, altres mons, altres gents. I ens delim per ells, si més no mentre dura la convivència per lectura interposada. Una mena de convivència que porta el lector a compartir, per unes hores, per uns dies, els neguits i les peripècies d'altres llocs... i d'altres temps. Perquè mentre els nostres viatges físics ens deixen conèixer, o si més no entreveure, la realitat present, la lectura porta en si un immens potencial per copsar la realitat del passat, el neguit del futur. Car l'escriptura és la memòria de l'home (i m'estic referint a l'escriptura en el seu sentit més ampli: objecte, imatge, text, film..., en definitiva, senyal). Per això, els alumnes d'aquella escola del mapa no van voler omplir les llacunes literàries amb reportatges o articles enciclopèdics, que els haurien explicat coses de cada lloc. El saber objectiu no tenia res a veure amb el saber emotiu. Eren els protagonistes, mal que fossin secundaris, els indrets descrits en certs paràgrafs, les aventures, les que

nodrien llur coneixement d'un món plural. Era la Terra dels homes la que preferien, la que prioritzaven. I no és estrany, perquè qualsevol de nosaltres prefereix també conèixer terres forànies de la mà d'un amic o amiga d'allí. Està bé conèixer món. Però més bé està posar-se dins la pell de l'altre, si el que pretenem és percebre «la igualtat de la diferència». Així doncs, podríem deduir que la literatura permet assolir un doble objectiu bàsic per combatre la intolerància: conèixer món, dins les coordenades d'espai i de temps, posant-se dins la pell de l'altre.

EL COMÚ DENOMINADOR

Fins ara hem comentat tota mena de peculiaritats: de temps, d'espai, de costums, de creences... tot allò que ens fa òbviament diferents. Enriquidorament diferents. Atractivament diferents. Són les diferències externes les que ens singularitzen: el sexe, l'edat, el color de la pell, i tota la mena de manifestacions externes que provenen del nostre arrelament dins una comunitat concreta. Ara encara ens falta fer, pedagògicament parlant, el més important: l'alta matemàtica de l'humanisme, és a dir, buscar, entre totes les variables combinatories d'aquestes diferències, el comú denominador. Si fa calor, no suem? Si gela, no se'ns glacen els peus? Si ens punxen, no ens treuen sang? Heus aquí la base del nostre comú denominador. La diferència essencial entre l'exterior i l'interior. Aquesta diferència és l'única, la bàsica, que ens cal observar i salvar. I aprendre. Perquè saber com som per dins és realment un aprenentatge, que pot esdevenir molt llarg. Les lectures de llibres com ara la col·lecció «Els llibres grans» de Helen Oxenbury (1), o *Txa-txa-txa* de Montse Ginesta (2), per exemple, poden ajudar els infants a trobar el comú denominador. A mesura que creixen, podem donar-los a llegir obres tan pioneres en català com *Una nova terra* (3), sobre la immigració; o *Els germans petits de tot-hom* (4), sobre les minusvalideses psíquiques. O bé llibres més recents com *La granota i la forastera* (5), sobre la xenofòbia, o la sèrie de *Manuela* (6), una nena gitana. Si continuem per aquest camí bibliogràfic, hi ha un munt de llibres que tracten un aspecte o altre de les diferències humanes, les quals, també en un moment o altre, poden ajudar a superar la intolerància latent en cadascú de nosaltres. De cara a les diferències ètniques, el llibre *Gent*, de Peter Spier (7), és potser el que en dóna una visió més global. Les tribus africanes són bones de descobrir amb *Kimathi i la muntanya* (8). Sobre els indis, és preciosa l'edició del missatge del cabdill Seattle (9), que es pot complementar, a partir dels 11 anys, amb la vibrant novel·la de *La cançó de la lluna* (10). Enfocant la integració que representa el mestissatge, podem citar *M'he enamorat d'un tigre* (11), i la de rerefons també oriental *Vent de l'est, vent de l'oest* (12). O bé parlar d'un parell d'excel·lents títols per a adolescents d'Enric Larreula: *Em dic Paco i Els arbres passaven ran de finestra* (13 i 14). Per focalitzar les diferències econòmiques (i, per tant, de nivell cultural),

em sembla que cal no oblidar l'àlbum *Els nens del mar* (15), ni el punyent relat de *Les pintures de sorra* (16). Dins la vastíssima obra de Josep Vallverdú em sembla que *L'home dels gats* (17) és una d'aquelles que més bé permeten observar les diferències socioculturals, en aquest cas entre el camp i la ciutat. I en un altre registre, *La serpentina* de Janer Manila (18). Per abolir la diferència de tracte per qüestions de sexe, hi ha un bon nombre de llibres que ho fan en clau d'humor. Amb títols més o menys recixits, hauriem de parlar de la col·lecció «A favor de les nines», de Lumen, però en general cal dir que ja fa anys que la majoria de títols infantils i juvenils de producció catalana tenen molt en compte el factor no sexista dels seus textos. En un ampli camp ben diferent, hi ha totes les possibilitats de la narrativa per ajudar-nos, a nosaltres i als nostres alumnes, a entendre les motivacions i esquemes del passat. Són les novel·les històriques de tot tipus, és clar, com per exemple *Cor de Roure* (19), però també aquelles que intenten superar la barrera cronològica de l'edat. *L'àvia té un amic* (20) o *El doble secret de l'àvia* (21), llegides, respectivament, abans i després de dos títols cabdals de Peter Hartling com són *La iaia i L'avi John* (22 i 23), esdevindran quatre títols que poden fer molt de profit entre els 8 i els 16 anys a favor de la comprensió intergeneracional. Però, sobretot, per entendre i copsar fins a quin punt la intolerància pot abocar a situacions límit tan absurdes i cruels com la guerra, cal endinsar-se, a partir d'un cert domini lector, en les pàgines de *La comèdia humana* (24), *El silenci del mar* (25), *El tigre de la vitrina* (26), *Han cremat el mar* (27) o el testimoniatge d'*El diari d'Anna Frank* (28), lectures que poden venir precedides per la de l'impactant àlbum *Rosa Blanca* (29), si citem conflictes col·lectius. Però, si busquem un llibre que ens parli de la derivació intolerant d'un sol individu, *Lobo negro, un skin* (30) no ens pot deixar indiferents. Heus aquí una trentena exacta de llibres que impliquen la nostra ment a ficar-se dins la pell de l'altre. I heus aquí, doncs, el miracle acomplert de fer que les lletres realitzin el fenomen matemàtic de buscar el comú denominador de tots nosaltres malgrat l'enorme ventall de diferències existents.

EL LECTOR TOLERANT

Ara bé, entenguem-nos: és relativament fàcil trobar bibliografia concreta sobre tal o tal altre aspecte de la intolerància. I segurament és útil donar-la a conèixer, i més quan aquest ha estat un any presidit per l'anhel universal de la tolerància (tot i que a mi sempre m'ha semblat que

la paraula tolerància és perillosament ambivalent. Un dels sinònims de tolerància és condescendència, i en aquest cas ja estariem marcant relliscoses jerarquies).

Així doncs, el que ens cal, com a pedagogs, és fomentar la lectura de tal manera que la descoberta de nous mons i nous aspectes de la convivència no esdevingui una imposició temàtica, sinó una fruita que madura pel seu propi pes. Que es desclou, naturalment, pel fet de llegir. Per aquesta via, que ja no és bibliogràfica, sinó pedagògica, descobriríem que llegir és, d'antuvi, ser tolerant. Perquè qui llegeix és obert de mena. Llegint, el que s'obre no és tan sols el llibre, sinó també la ment, que es confia a un autor, a un protagonista, a un àmbit... En definitiva, un lector és algú que entra, confiadament i positiva, en contacte amb el desconegut... Quan els infants són molt petits, em fa l'efecte que són extraordinàriament tolerants, tot i que sabem del cert que també són, d'altra banda, extraordinàriament intransigents. Però, segurament, és amb molta tolerància, paciència i tenacitat per part seva, que accedeixen a acatar la norma de l'alfabet i la grafia. Hi ha un munt d'educadors que han insistit a remarcar fins a quin punt la motivació per aprendre la mecànica de la lectura rau en l'interès manifest de l'infant per conèixer el món i les seves realitats sensibles. I també, complementàriament, per sentir-se gran, per fer el que els altres fan, ser el que els altres són. És a dir, l'infant no vol tant una tolerància condescendent envers ell, com la plena integració, amb tots els ets i uts possibles. Amb aquesta actitud, doncs, l'infant comença a llegir. A desxifrar la diferència (visual o verbal) entre polllet, aneguet i conillet. A escoltar les gradacions que fa la *Rinxols d'Or* entre una sopa massa freda, massa calenta o tèbia al punt. A copsar, abans no ho fa la *Caputxeta Vermella*, que rere una àvia amb uns ulls molt grossos i unes orelles molt grosses, hi pot haver un llop. Cap d'aquestes històries se centra, inequívocament i prioritària, en el tema de la tolerància, però totes l'ajuden a entendre la complexitat del dia a dia, les relacions entre el bé i el mal, els mil i un matisos de la vida. Exigentment hom l'obligarà a repetir molts de cops aquestes primeres històries de la diversitat, de la pluralitat, i no li importarà gens ni mica identificar-se amb un ésser tan diferent d'ell mateix, biològicament parlant, com un ratolí o un ós pelut.

Després, vindrà un cert període d'estructuració de la pròpia personalitat, i les seves lectures -auditives o bibliogràfiques- derivaran vers la rondalística o vers l'aventura literària, que tenen esquemes narratius molt semblants. S'identificarà amb l'heroi o l'heroïna, i amb ells matarà dragons, anirà al ball amb sabates de cristall, o s'enfron-

tarà amb James el Ganxut a l'Illa de Mai-més. És a dir, dins el jove lector o lectora, en aquest moment, està germinant la llavor i l'anhel d'absolut, la utopia d'un món possible, més just i millor. I aquesta em sembla una virtut intrínseca de la literatura infantil que està molt per damunt d'aquelles crítiques, al meu entendre superficials, que han tendit a titllar la rondallística i la novel·la clàssica d'aventures infantils com a arcaïtzants i escleròtiques. Car el nen o nena que ja domina la lectura no en pot ni en vol tenir prou amb aquells primers contes que li demostraven la pluralitat del món, sinó que tendirà, lògicament i positivament, a ordenar aquesta realitat, redreçant-la segons els principis del bé, del millor. I són aquestes obres (que pot pouar del cinema, del llibre, de la rondalla oral...), les més fantàstiques, les més imaginatives, les que millor l'ajudaran a eixamplar el globus del seu potencial per a l'utopia. La utopia és un ens mental, però és per l'acció que la fem versemblant, possible... I la tolerància és o hauria de ser, ensem, utopia i acció. En definitiva, compromís. Com a educadors ens cal, doncs, tenir present aquesta fase importantíssima de la lectura (dels 9 als 12-13 anys), en què l'aventura heroica permet creure als nois i noies que l'acció de l'individu pot ser positiva per a l'entorn (per molt exaltada i dicotòmica que es presenti als nostres ulls adults). Aventures que han de ser plurals i no reiteratives, perquè també en aquesta mateixa fase és on es poden presentar els primers símptomes

d'amanerament lector del tipus «aventura sí, però que sigui d'un heroi que ja conec», i s'entri així en l'estereotip normatiu de «només Tintins» o «només Blytons» o «només Bola de Drac», cosa que demostraria, per part del lector una certa intolerància o recel envers el desconegut, el plural. Actitud lectora centripeta (els meus interessos, els meus gustos, el meu jo) i poc dúctil, que pot haver motivat la uniformitat estilística de les col·leccions juvenils, gairebé sempre escrites en primera persona del singular. Així, per a la franja lectora que aniria dels 14 als 17 anys és fàcil d'observar el predomini de novel·les que descriuen, estrictament, les vivències intimistes dels nois i noies de 14 a 17 anys, en la majoria dels casos llibres poc diferenciats temàticament i estructuralment. És cert que la psicologia ens ha fet conèixer les característiques d'aquest ventall d'adolescents, i que pedagògicament s'ha tendit a ajudar el lector a identificar-se i a reconèixer-se en allò que llegeix. Però potser en fem un gra massa. Per això, em semblen importants títols com els d'Alki Zei o Anna Frank, perquè tenen un gran valor documental. Són testimoni directe d'un altre. D'un altre temps, país, religió, situació... Permeten encara explorar món i prendre-hi partit. Per al lector o lectora ha arribat el gran moment de poder degustar totes les variants que la cultura posa al seu abast. Hi ha el cine, el folklore, la plàstica, totes les arts de la comunicació esperant-lo, desitjant integrar-lo en un univers plural, dinàmic, diferent. Potser jo

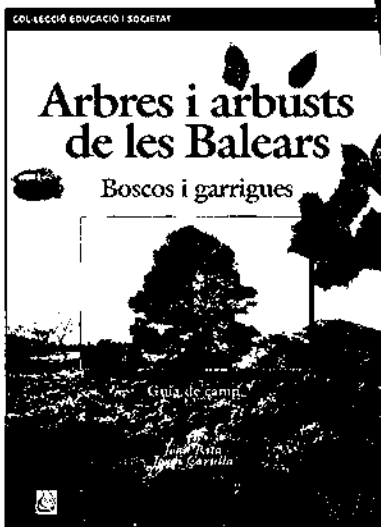
Col·lecció educació i societat

Núm. 1 - Sèrie general

la Veu, l'eina oblidada.
Ferran Tolosa Cabani
Marta Fernández Barrutia

Núm. 2 - Sèrie didàctica

Arbres i arbusts de les Balears.
Joan Rita / Jordi Carulla

CD Arbres i arbusts de les Balears.
Joan Rita / Jordi Carulla /
Rafel Cortés / Margalida
Llabrés / Joan Gelabert
Edició en CD Rom que amplia el contingut del llibre i permet un ús més didàctic i interactiu. Inclou un joc avaluador.

Núm. 3 - Sèrie general

Les Escoles d'Estiu a Mallorca (1968-1996).
Ramon Bassa / Miquel F. Oliver

Núm. 4 - Sèrie general

Benvingut al món... lactància i salut del bebè.
Sergio Verd i altres

Ferran Sintès
edicions per a la cultura
i l'educació

Novetat

no insistiria tant en l'obligació de llegir llibres sinó en la d'ajudar-lo a entendre que llegir és comunicar-se, i que hi ha moltes menes de lectures. Cal ser molt plural, molt diferent, per poder arribar a ser tolerant en el sentit més positiu del mot. Així doncs, no n'hi haurà prou de llegir els títols que hem ressenyat més amunt, si, contradictòriament, som d'aquells que només anem de l'institut al sofà (en el qual, per cert, s'hi llegeix molt bé) i del sofà a la discoteca. Tota una societat de consum i d'idolatria del jove està contribuint a uniformar aquesta franja generacional, molt més del que sembla i és desitjable. I res no és més intolerant que la uniformitat, com hem dit al començament. El pas que ens cal realitzar és el de copsar els llenguatges del nostre entorn (visuals, gestuals, alfabètics, ecològics...) Ha arribat el moment d'entendre que hi ha una munió de signes esperant per donar-nos informació. I aquests signes poden ser intel·ligibles, i, per tant, fer-nos intel·ligents. Gairebé hi ha tants sistemes de signes com persones hi ha al món. Perquè cada persona és un signe que pot esdevenir intel·ligible, si som amatents a copsar-lo. Amèn. ♦

NOTES

(1) OXENBURY, Helen (1987). *Ballmanetes. Bona nit i bon son. Pessigolles. Saltar i caure.* Barcelona: Joventut. (Els llibres Grans).

(2) GINESTA, Montse (1994). *Txa-txa-txa.* Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. (La Porta, 28).

(3) CANDEL, F., i CESC (1971). *Una nova terra.* Barcelona: La Galera. (Desplegavela).

(4) ESPINAS, J., i E.SARIOLA (1968). *Els germans petits de tothom.* Barcelona: La Galera. (Desplegavela).

(5) VELTHUIJS, Max (1994). *La granota i la forastera.* Barcelona: Timun Mas. (El Núvol de Cotó).

(6) OSORIO, M., i V. MONREAL (1992). *Manuela.* Barcelona: Edebé. (Fren Azul, 10).

(7) SPIER, Peter (1987). *Gent.* Barcelona: Lumen.

(8) RUBEN, H., i C. PARRILLÀ (1986). *Kimathi i la muntanya.* Barcelona: Cruïlla. (El Vaixell de Vapor, 28).

(9) JEFFERS, Susan (1993). *Germà Cel, Cermana Àliga.* Palma: José J. de Olañeta.

(10) O'DEILL, Scott (1988). *La cançó de la lluna.* Barcelona: B. (Marobert, 9).

(11) THIES, Paul (1992). *M'he enamorat d'un tigre.* València: Tandem. (La Bicicleta Grogga, 7).

(12) BUCK, Pearl S. (1984). *Vent de l'Est, vent de l'Oest.* Barcelona: La Llar del Llibre. (Nova Terra, 37).

(13) I ARREULA, Enric (1991). *Em dic Paco.* Barcelona: Barcanova. (El Fil d'Ariadna, 5).

(14) LARREULA, Enric (1995). *Els arbres passaven ran de finestra.* Barcelona: Cruïlla. (Gran Angular, 71).

(15) ESCALA, J., i C. SOLÉ (1991). *Els nens del mar.* Madrid: Siruela.

(16) LLUCH, Victor Angel (1995). *Les pintures de sorra.* Madrid Barcelona: Alfaguara/Grup promotor.

(17) VALVERDÚ, Josep (1972). *L'home dels gats.* Barcelona: La Galera. (Grumets, 46).

(18) JANER MANILA, Gabriel (1983). *La serpentina.* Barcelona: La Galera. (Els Grumets de La Galera).

(19) TELXIDOR, Emili (1994). *Cor de Roure.* Barcelona: Cruïlla. (Gran Angular, 63).

(20) SOETERS, Ad (1992). *L'avia té un amic.* Barcelona: Cruïlla. (El Vaixell de Vapor, 35).

(21) CELA, Jaume (1991). *El doble secret de l'Àvia.* Barcelona: Empúries. (L'Odíssea, 63).

(22) HARTLING, Peter (1983). *La iaia.* Barcelona: La Magrana. (Esparver, 30).

(23) HARTLING, Peter (1992). *L'avi John.* Barcelona: La magrana. (El Petit Esparver, 40).

(24) SAROYAN, William (1983). *La comèdia humana.* Barcelona: Ed. 62. (El Cangur, 73).

(25) VERCORS (1987). *El silenci del mar.* Barcelona: La Magrana. (Esparver, 54).

(26) ZEI, Alki (1988). *El tigre de la vitrina.* Barcelona: Empúries. (L'Odíssea, 31).

(27) FRANK, Ana (1992). *El diari d'Ana Frank.* Barcelona: Selecta. (Biblioteca Selecta, 276).

(28) JANER MANILA, Gabriel (1993). *Han cremat el mar.* Barcelona: Edebé. (Periscopi, 10).

(29) INNOCENTI, Roberto (1987). *Rosa Blanca.* Salamanca: Lóguez.

(30) HAGEMANN, Marie (1994). *Lobo negro, un skin.* Madrid: Alfaguara.

BIBLIOGRAFIA

BERNSTEIN, B. (1990). *Poder, educación y conciencia: sociología de la transmisión cultural.* Barcelona: Roure. (Apertura)

DEMORGON, J. (1989). *L'exploration interculturelle: pour une pédagogie internationale.* París: Armand Colin.

HANNOUN, H. (1992). *Els ghettos de l'escola: per una educació intercultural.* Vic: Fumo. (Interseccions, 15)

MARINA, J.A. (1992). *Elogio y refutación del ingenio.* Barcelona: Anagrama. (Argumentos, 126).

SAVATIER, F. (1981). *La infancia recuperada.* Madrid: Taurus. SERRANO, S. (1980). *Signas, llengua i cultura.* Barcelona: Ed. 62.

**Llibreria
Quart
Creixent**

Carrer d'en Rubí, 5
Tel. 971 71 38 21
07002 Palma (Mallorca)